

Anna Kaupuż

"Uwagi nad poezją i wymową i inne pisma krytycznoliterackie", Leon Borowski, wybrał, opracował i indeks zestawiał Stanisław Buśka-Wroński, Warszawa 1972, Państwowy Instytut Wydawniczy...: [recenzja]

Pamiętnik Literacki : czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej 64/2, 306-310

1973

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

sformułowanie tytułu rozprawy Sarnowskiej (powtórzone w *Spisie treści*) w sposób, który sugeruje ograniczenie tematu tylko do „stanu badań” (nagłówek dotyczący jedynie wstępnej części artykułu umieszczony został jako podtytuł całości), to grzech tak wobec autorki jak i wobec czytelnika.

W sumie wypadnie się zgodzić z Januszem Pelcem, że „dopuszczenie do udziału w niniejszej publikacji dość licznego zespołu autorów odbiło się niewątpliwie na jednolitości opracowania” (s. 5), co może się także przytrafić i w drugiej serii *Problemów*. Sądzę, że spora część rozpraw pomieszczonych w tym tomie nie trafi jednak do kanonu zalecanego młodemu poloniście. Większość prac składających się na książkę posiada wprawdzie duże walory naukowe i kształcące, ale są wśród nich także repetytoria rzeczy dobrze znanych z innych lektur uniwersyteckich. Pisząc dla określonego czytelnika — studenta czy młodego pracownika naukowego — warto by uwzględnić poziom posiadanej już przezeń wiedzy oraz aktualne potrzeby dydaktyczne: w tej sytuacji *ad usum Delphini* powinno znaczyć *ad usum proprium*.

Andrzej Litwornia

Leon Borowski, UWAGI NAD POEZJĄ I WYMOWĄ I INNE PISMA KRYTYCZNOLITERACKIE. Wybrał i opracował Stanisław Buśka-Wroński. Indeks zestawil Stanisław Buśka-Wroński. (Warszawa 1972). Państwowy Instytut Wydawniczy, ss. 244. „Biblioteka Studiów Literackich”. Pod redakcją Henryka Markiewicza.

Dobrze się stało, że po nowej, naukowej edycji pism estetyczno-krytycznych Kazimierza Brodzińskiego¹ przyszła kolej na pierwsze zbiorowe wydanie najważniejszych prac Leona Borowskiego z zakresu estetyki i krytyki. Współczesny Brodzińskiemu wileński profesor wymowy i poezji, autor wprawdzie mniej płodny i mniej oryginalny, występujący często jako popularyzator poglądów uczonych zachodnich, trwale jednak usytuowany jest w kronice życia umysłowego Wilna pierwszych dziesięcioleci XIX wieku. Nazwisko jego kojarzy się — jak pisze autor wstępu — przede wszystkim z nazwiskiem Adama Mickiewicza, który był słuchaczem Leona Borowskiego na Uniwersytecie Wileńskim.

Wydawca pism, Stanisław Buśka-Wroński, dokonał we wstępie przeglądu najważniejszych prac dotyczących postawy estetyczno-krytycznej Borowskiego, podał najważniejsze fakty z jego życiorysu i krótko scharakteryzował klimat kulturalny i naukowy ówczesnego Wilna.

Analizując poglądy Borowskiego, słusznie Buśka-Wroński oparł się przede wszystkim na najważniejszej z opublikowanych jego prac — na *Uwagach nad poezją i wymową*. Komentatora interesują w tym dziele takie zagadnienia, jak: relacje sztuka—poezja² oraz sztuka—natura, rozumienie istoty poezji, periodyzacja rozwoju literatury (schemat trójfazowy), problem obcych wpływów na literaturę polską. Została omówiona pozycja Borowskiego w dwugłosie polemicznym pomiędzy Brodzińskim a Janem Śniadeckim oraz jego warsztat naukowy jako ucznia Grodka, metoda krytyki i interpretacji tekstu.

Nie można oczywiście wymagać, żeby 34-stronicowy wstęp zawierał szczegółową

¹ K. Brodziński, *Pisma estetyczno-krytyczne*. Opracował i wstępem poprzedził Z. J. Nowak. T. 1-2. Wrocław 1964.

² Tę relację już wcześniej omówił S. Buśka-Wroński w artykule *Z problematyki estetycznej rozprawy konkursowej L. Borowskiego „Poezja i sztuka”* (w zbiorze: *Księga pamiątkowa ku czci Konrada Górskiego*. Toruń 1967).

analizę wymienionych powyżej zagadnień. Rzeczą najtrudniejszą była selekcja problemów oraz zachowanie proporcji w ich wyeksponowaniu.

Analiza sposobu rozumienia przez Borowskiego typowych dla ówczesnej estetyki pojęć nie budzi żadnych zastrzeżeń. Natomiast sugestia o wpływie Borowskiego na kształtowanie się poglądów estetycznych młodego Mickiewicza, oparta wyłącznie na zestawieniu drukowanych prac obu autorów (s. 6), mogłaby się wydać nie w pełni uzasadniona. Jednakowoż koncepcję tę potwierdza szereg faktów. Mam na myśli przede wszystkim wykłady Borowskiego z lat 1817, 1819, zapewne nie znane autorowi wstępu. Jak wiadomo, Mickiewicz przez wszystkie lata swoich studiów uniwersyteckich uczęszczał na wykłady Borowskiego³.

W tym czasie, tj. przed wyjazdem do Kowna, Mickiewicz wygłosił na posiedzeniach filomackich kilkanaście krytyk i prac oryginalnych, w tej liczbie również *Rozmowę pierwszą o piękności*⁴. Początki więc kształtowania się jego indywidualności poetyckiej przypadają na okres, kiedy Borowski prowadził wykłady uniwersyteckie wymowy i poezji.

Dopiero w r. 1820, kiedy Mickiewicz jest już nauczycielem w Kownie, ukaże się rozprawa Borowskiego napisana na trzeci kolejny etap konkursu Uniwersytetu — *Uwagi nad poezją i wymową*. Znajdujemy tam szereg myśli zawartych w jego wcześniejszych wykładach.

Już w jednym z pierwszych programów swego kursu Borowski zaznaczył, że wykłady jego obejmują „Skróconą historię sztuk pięknych”, estetykę i teorię poezji i wymowy⁵. Porównanie *Uwag nad poezją i wymową* z fragmentami wykładów Borowskiego dotyczących tych samych zagadnień⁶ wskazuje, że przedstawione w *Uwagach* poglądy w wielu kwestiach były ukształtowane już w r. 1817 (formowały się one zapewne wcześniej, w latach pracy w gimnazjach w Świsłoczy i Wilnie)⁷, ulegając potem częściowym modyfikacjom pod wpływem lektury naukowej i własnych jego przemyśleń.

Wykładów rozdział 50 np. zawierał *Rys historii sztuk pięknych*, w którym znajdujemy twierdzenia o genezie i funkcji sztuki, o jej stosunku do piękna — bliskie rozważaniom sformułowanym w rozprawie. Była więc w wykładach mowa o „naturalnej potrzebie duszy ludzkiej, która żąda przyjemnych uczuć”, o „ustawnym dążeniu do nadania coraz to większej różnorodności przedmiotów zmysłowego upodobania, przez co się te przedmioty upiększają i stają się dla imaginacji i uczucia interesującymi”. Borowski jednak nie potrafił jeszcze wtedy wyraźnie przeciw-

³ J. Kallenbach, *Adam Mickiewicz*. T. 1. Lwów 1926, s. 27. — M. Dernałowicz, K. Kostenicz, Z. Makowiecka, *Kronika życia i twórczości Mickiewicza. Lata 1798-1824*. Warszawa 1957, s. 81, 93, 105, 128.

⁴ M. Witkowski, *Ułamki Mickiewiczowskie ze zbiorów wileńskich*. „Pamiętnik Literacki” 1968, z. 4, s. 166-176.

⁵ *Prospekt lekcji w Imperatorskim Uniwersytecie Wileńskim od 1 września roku MDCCCXV do XXX czerwca w roku MDCCCXVI dawać się mających*. W drukarni J. Zawadzkiego.

⁶ *Lekcja literatury polskiej, dawana w Imperatorskim Wilen. Uniwersytecie przez W^o Leona Borowskiego, filozofii magistra, profesora wymowy i poezji w roku 1817*. CPAH Lit. [= Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Litewskiej SRR], zespół 1135, inw. 4, nr 57, k. 89 n.

⁷ Wizytator, który odwiedził w r. 1808 gimnazjum w Świsłoczy, zanotował pytania o wymowie, o przyrodzonej tkliwości, o znaczeniu imaginacji itp. Zob. *Wizyta Gimnazjum Grodzieńskiego w Świsłoczy 1808 roku*. CPAH Lit., zespół 567, inw. 2, nr 197, k. 155.

stawić poezji sztuce, chociaż Herderowska koncepcja rozwoju mowy była mu już wówczas znana (w uniwersyteckiej księdze rejestracji czytelników zanotowano, że prace Herdera brał do lektury w r. 1815⁸). W wykładach z lat 1817, 1819 Borowski mówił o trzech klasach sztuk pięknych, określając je jako „obrazowe”, „głosowe” i „migowe”. Poza tym stosował i inny podział: 1) sztuki „mechaniczne albo wreszcie i zabawne”, 2) „sztuki piękne” („poezja, wymowa, muzyka, taniec, mimika, rysunek, malarstwo, sztycharstwo, rzeźbiarstwo, budownictwo i piękne ogrodnictwo”) ⁹.

Powszechnie znany jest zapał w zdobywaniu wiedzy, który charakteryzował Mickiewicz i jego przyjaciół. Filomacka korespondencja oraz sprawozdania sekretarzy Towarzystwa Filomatów, zawierające m. in. wykazy prac członków, wyraźnie o tym świadczą. Początkującego wykładowcę uniwersytetu i jego słuchaczy łączyła ta wspólna dążność — Borowski, sam się kształcąc, kierował lekturą swych uczniów, zapoznawał ich z osiągnięciami zachodniej myśli estetycznej¹⁰. Prześledzenie wpływów autorów obcych na Borowskiego jest konieczne. Na wysokie więc uznanie zasługuje żmudna praca Buški-Wrońskiego, który zidentyfikował źródła sądów wileńskiego profesora. Poszukiwania te ułatwiłoby w znacznej mierze sięgnięcie do ksiąg rejestracji wypożyczeń Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego. Autor mógłby np. z całkowitą pewnością stwierdzić, na s. 146, że chodzi o pracę Johanna Gottfrieda Eichhorna *Geschichte der Literatur*. Komentując *Uwagi nad „Monachomachią”* (s. 171), łatwo można byłoby dowiedzieć, że już w r. 1814 Borowski studiował *Geschichte der komischen Literatur* Karla Friedricha Flögl'a i że w latach 1814-1818 czytał utwory satyryków, komediopisarzy i autorów poematów komicznych (nieco później, w r. 1821, Borowski weźmie do czytania *Hudibrasa* S. Butlera) ¹¹.

Wspomniane księgi rejestracji dają możliwość ustalenia niektórych nie dostrzeżonych lub niedostatecznie uwzględnionych prac autorów obcych, mogących stanowić źródła estetycznych poglądów Borowskiego. Tak np. znane mi wykłady Borowskiego są w większej części streszczeniem albo nawet dosłownym przekładem urywków z książki J. J. Eschenburga *Entwurf einer Theorie und Literatur der schönen Redekünste* ¹².

Charakteryzując atmosferę kulturalną ówczesnego Wilna, słusznie uwzględnił autor opracowania polemikę Jana Śniadeckiego z Brodzińskim. Jednakowoż, moim zdaniem, należałoby tę charakterystykę uzupełnić omówieniem wzajemnych wpływów kulturalnych Wilna i Warszawy. Wiadomo bowiem, że „Pamiętnik Warszawski” ¹³ był dobrze znany i czytany w Wilnie. Filomaci — zapewne nie bez sugestii Borowskiego — streszczali artykuły z tego czasopisma.

⁸ Bibl. AN Lit. SRR, BF-9, nr 111, k. 87.

⁹ Wykłady z r. 1817 zob. *Lekcja literatury polskiej* [...], k. 90. Wykłady z r. 1819 zob. Bibl. Uniwersytetu Wileńskiego, F-2, DC-236.

¹⁰ Np. filomaci w latach 1818-1819 tłumaczą fragmenty z Sulzera *Allgemeine Theorie der schönen Künste*, która to książka należała do najpilniej studiowanych przez Borowskiego. Zob. *Wybór pism filomatów. Konspiracje studenckie w Wilnie 1817-1823*. Opracowała A. Witkowska. Wrocław—Kraków 1959, s. 462. BN I 77.

¹¹ Bibl. AN Lit. SRR, BF-9, nr 111, k. 10-10v, 40-40v.

¹² Sam Borowski w dokumentach i sprawozdaniach z pierwszych lat pracy na Uniwersytecie pisał, że zajęcia z estetyki prowadzi w oparciu o książkę Eschenburga.

¹³ O problemach z zakresu estetyki poruszanych na łamach „Pamiętnika Warszawskiego” w latach 1815-1820 pisał H. Życzyński (*Badania nad historią estetyki i teorii literatury w Polsce*. „Pamiętnik Literacki” 1918, z. 1).

Warte uwzględnienia wydają się pewne fakty z życia i działalności Borowskiego, których wydawca chyba nie znał. Np. tekst rozprawy *O wpływie obcych wzorów, starożytnych i nowych, na ukształcenie smaku* można by było opatrzyć notką, określającą czas i warunki powstania tej pracy.

Otóż z archiwów Uniwersytetu Wileńskiego wynika, że 30 listopada 1821 Borowski zwrócił się do dziekana Oddziału Literatury i Sztuk Wyzwolonych z prośbą o pozwolenie na „ubieganie się do stopnia doktora filozofii” oraz o „potwierdzenie materii wybranej” przezeń „do pisania i bronięcia”. 23 grudnia 1821 Rada Uniwersytetu zaakceptowała wniosek Oddziału, który proponował zwolnienie Borowskiego od egzaminów, „gdyż nie znajduje się w uniwersytecie tak profesora literatury rosyjskiej, jako też filozofii teoretycznej i praktycznej, którego terazniejszy tylko zastępca sam nie ma odpowiedniego do egzaminowania stopnia”. Oddział więc, uwzględniając prowadzenie „siedmioletnie z pożytkiem lekcji w uniwersytecie”, proponował zwolnić Borowskiego od egzaminu „z własnego nauk przedmiotu”. Jednocześnie Oddział aprobował temat rozprawy doktorskiej, domagając się, żeby Borowski „wypełnił warunek główniejszy” — „przez napisanie i obronienie publiczne w łacińskim języku rozprawy”. Rada Uniwersytetu postanowiła „decyzją w tej rzeczy odłożyć do późniejszego czasu”¹⁴. Jak wiadomo, Borowski pracy doktorskiej nigdy nie bronił, ale pisząc powyższe podanie prawdopodobnie miał jakąś jej część już napisaną, bo 30 listopada 1821 zapewnił dziekana, że złoży całość 1 stycznia 1822. Temat pracy zachował się w dokumentach Rady: *De carminum Latinorum nostris temporibus condendorum utilitate ad poesin vernaculam excolendam et ornandam deque principibus poetis polonis Graecarum et Romanarum litterarum peritis*¹⁵. Wkrótce na publicznym posiedzeniu Rady Borowski wykorzystał materiały zebrane do tej pracy, występując z referatem *O naśladowaniu wybornych pisarzy i o wpływie obcych wzorów sztuki pisania już starożytnych, już nowych na ukształcenie smaku właściwie narodowego*¹⁶. Drukowany w 1826 r. artykuł jest prawdopodobnie przeróbką tych samych materiałów.

Warto może zwrócić uwagę na jeszcze jedną sprawę w życiorysie Leona Borowskiego, która nie mogła być znana ani jego pierwszemu biografowi D. C. Chodźce, ani następnym: P. Chmielowskiemu, J. Bielińskiemu, S. Pigiowskiemu. Chodzi bowiem o tajne charakterystyki profesorów gromadzone — na podstawie doniesień z Wilna — w Petersburgu, w tzw. Departamencie Oświaty Ludowej. Po roku 1824 Borowski był w oczach Nowosilcowa osobą podejrzaną, chociażby z racji zajmowanego stanowiska i wykładanego przedmiotu. W liście do ministerstwa nowy kurator pisał:

„Филологическое исследование языка и даже простое оною изучение пробуждает исторические воспоминания о некогда бывшей самостоятельности и независимости государства, а в сих источниках кроются семена непрерывных мятежных усилий, а также чувство ненависти и зависти, что все совокупляясь вместе рождает злые умыслы”¹⁷.

Tajna charakterystyka profesorów z r. 1832 zawiera sądy o Borowskim wileńskiego gubernatora wojskowego Dołgorukowa („ничего предосудительного не известно”) oraz rektora Pelikana, który określił go jako człowieka niegodnego zaufania („Весьма неблагонадежного образа мыслей”). Przy podziale profesorów na grupy mniej oraz bardziej podejrzanych („сомнительные” i „неблагонадежные” Borowski trafia do tej drugiej¹⁸.

¹⁴ Bibl. Uniwersytetu Wileńskiego, F-2, KC-210, k. 20-20v, 21.

¹⁵ Jw., k. 21.

¹⁶ Jw., F-2, DC-182.

¹⁷ СРАН Lit., zespół 733, inw. 62, nr 1082, k. 19-20.

¹⁸ Jw., nr 1111, k. 8-8v, oraz nr 1082, k. 34, 89, 130.

Końcowe moje uwagi dotyczą wyboru materiałów do publikacji. Po raz pierwszy został tu ogłoszony list do Józefa Korzeniowskiego oraz fragmenty listu do Michała Grabowskiego. Wydaje się, że również zasługiwałyby na druk list Borowskiego do Adama Czartoryskiego z r. 1822, zawierający prośbę o wysłanie go w dwuletnią podróż naukową do Niemiec, Anglii, Francji, Włoch¹⁹. Prośba ta świadczy, iż Borowski pragnął nadal pogłębiać swą wiedzę. Ciekawe dla charakterystyki Borowskiego jako profesora dane zawiera również sporządzony przez niego projekt o „wynoszeniu do stopni uczonych” (1827), w którym proponuje on, aby studentów obowiązywały następujące egzaminy i wykłady:

„Do stopnia studenta i kandydata

1. Logika, 2. Poezja, wymowa i gramatyka powszechna, 3. Literatura grecka lub łacińska, 4. Literatura rosyjska, 5. Historia powszechna, 6. Język i literatura francuska.

Do stopnia magistra

Oprócz nauk żądanych do stopnia kandydata:

1. Filozofia moralna z krytycznym wykładem systemów filozofii, 2. Literatura grecka i łacińska, 3. Język słowiański z literaturą, 4. Język i literatura niemiecka.

Do stopnia doktora

Oprócz nauk przepisanych do stopnia kandydata i magistra:

1. Powszechna rosyjska statystyka, 2. Języki wschodnie, 3. Bibliografia, 4. Język włoski z literaturą, 5. Język i literatura angielska”²⁰.

Inne nie drukowane listy i dokumenty dotyczące Borowskiego są mniejszej wagi. Zachowały się np. w Wilnie listy jego w sprawie remontu mieszkania, notatki J. Zawadzkiego o tym, jakie książki zamawiał u niego Borowski.

W swej recenzji pozwoliłam sobie dodać tych kilka informacji archiwalnych, pragnąc w ten sposób nieco uzupełnić ogromnie interesującą i pożyteczną edycję, jaką niewątpliwie jest opracowany przez Stanisława Buşkę-Wrońskiego zbiór artykułów Borowskiego.

Anna Kaupuż (Wilno)

Marian Maciejewski, *NARODZINY POWIEŚCI POETYCKIEJ W POLSCE*. Wrocław—Warszawa—Kraków 1970. Zakład Narodowy imienia Ossolińskich — Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, ss. 354. „Z Dziejów Form Artystycznych w Literaturze Polskiej”. Komitet Redakcyjny: Janusz Sławiński (red. naczelny), Teresa Kostkiewiczowa (sekr. redakcji), Jan Trzynański. Tom XIX. Instytut Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk.

Książka Mariana Maciejewskiego jest niewątpliwie jedną z najwybitniejszych powojennych prac poświęconych sztuce poetyckiej romantyków.

Zasadniczy przedmiot rozprawy — podstawowy dla romantyzmu przedlistopadowego gatunek literacki, którego realizacjom poświęcono wiele rzetelnych opracowań — został tu zaprezentowany w nowej perspektywie. Odmienność spojrzenia wynika głównie z genologicznego potraktowania problemów historycznoliterackich w oparciu o podbudowę teoretyczną. Uznanie budzić musi wielostronna erudycja autora, jego dojrzałość metodologiczna, a nade wszystko — nowoczesny warsztat analityczny. Szereg wnikliwych i precyzyjnych konstatacji na temat języka poetyckiego epoki romantyzmu w sposób istotny weryfikuje i rozszerza ogólnikowe

¹⁹ Rękopis znajduje się w Bibl. Muzeum im. Czartoryskich, Ew. 2062, k. 6-8.

²⁰ CPAH Lit., zespół 721, inw. 1, nr 1115, k. 42.